

Reetablering av blomsterenger på Heggeneset, Seljord

Forslag til skjøtselsplan for reetablering av viktig tørreng habitat for å tilrettelegge for klippebåtmøll og andre rødlistede insekter på Heggeneset ved Seljordsvatnet.

Reetablering av blomsterenger på Heggeneset, Seljord

Forslag til tiltaksplan for reetablering av viktig tørreng habitat for å tilrettelegge for klippebåtmøll og andre insekter på Heggeneset ved Seljordsvatnet.

Oppdragsrapport for Statsforvalteren i Vestfold/Telemark

Forfatter: Mangfold v/Kjell Mjøltnes, Orrevegen 630, 4352 Klepp

Mangfoldnotat 1-2024

Referanse:

Mjøltnes, K. 2024. *Reetablering av blomsterenger på Heggeneset, Seljord. Forslag til Skjøtselsplanen for reetablering av viktig tørreng habitat for å tilrettelegge for klippebåtmøll og andre rødlistede insekter på Heggeneset ved Seljordsvatnet.* Mangfoldnotat 1-2024.

Figur 1: Blomsterengene og fjellskråningene på Heggeneset skygges ut av småskog og med det forsvinner levestedene til en mengde sjeldne og trua insekter. Foto: Kjell Mjøltnes

1: Bakgrunn

Den mest rasutsatte delen av riksvei 36 langs Heggeneset ved Seljordsvannet ble i 1991 erstattet med en nærmere 600 meter lang tunnel, Sjøormporten, også kalt Heggenestunnelen. Veistubben i fjellskråningen på utsiden av tunnelen ble stengt for trafikk. Asfaltdekket ble fjernet og en av naboene til tunnelen tok også ut store mengder grus langs deler av strekket før området ble overlatt til naturen.

Figur 2: Urte- og blomsterfloraen var rik på «veienga» langs de sørvendte fjellsidene på Heggeneset før krattskog og buskas tok over. Dette bildet er fra 2016. Foto: Per Kristian Slagsvold

Fjellsidene langs østsiden av Seljordsvatnet er kalkrike. Når de sørvendte skråningene varmes opp av sola blir det fort veldig varmt. Takket være varmt mikroklima og artsrik flora er Heggeneset et såkalt hot-spot habitat for varmekjære og sjeldne insekter. Da veistubben langs neset ble overlatt til naturen tok urter og engblomster etter hvert over, og de første entomologene som «oppdaget» området beskriver tørrenger med enorm blomsterriksdom på «flatmarken» der veien hadde vært. Svært mange sjeldne og trua insekter ble funnet langs den gamle veistubben utover på 2000-tallet, og Heggeneset ble kjent som en av de mest spennende insektlokalitetene i Norge. Blant alle disse entomologiske godbitene som «pionerene» oppdaget på Heggeneset for snart 15 år siden, var en bitteliten sommerfugl. Klippebåtmøllen *Scrobipalpa reiprichi* som ellers bare er kjent fra Stordalsberget i Oppland og fra en lokalitet i Slovenia, fløy i rasmarene på Heggeneset. Målrettede kartlegginger av sommerfuglfaunaen med lysfeller og håv sommeren 2016 viste at arten var tallrik langs den gamle veistubben (Slagsvold 2017).

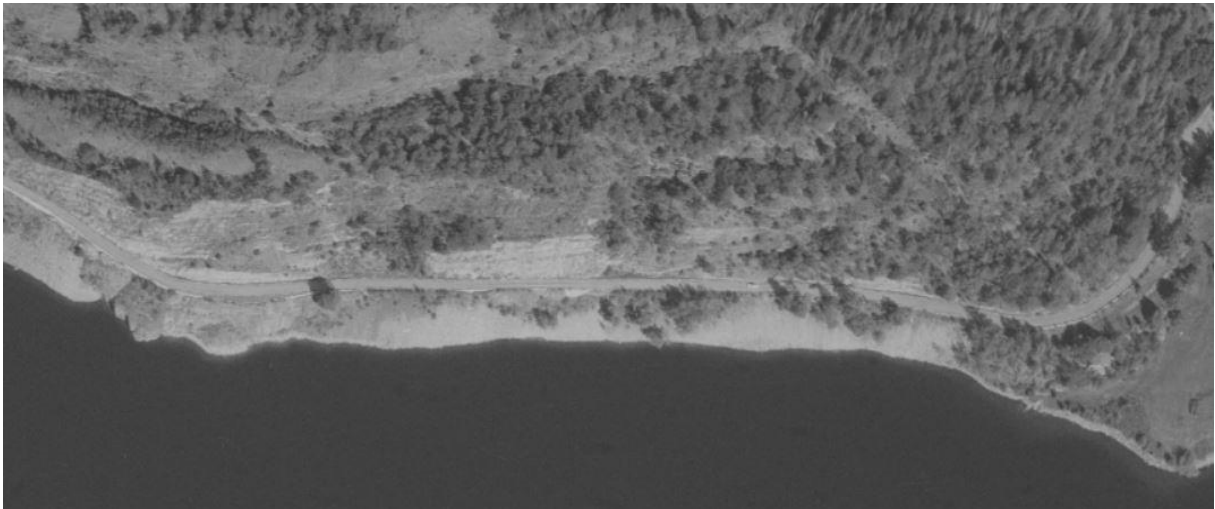
Blomsterengene som etablerte seg der veien hadde ligget, økte engarealet på Heggeneset i mange år etter at veien ble forlatt, noe som utvilsomt begünstiget insektfaunaen i området. Men nå, mer enn

30 år etter at veistubben ble overlatt til naturen, er mesteparten av de nye engene fortrent av tett småskog. Selje- og bjørkekratt dekker mesteparten av fjellhylla der veien lå, og trærne som strekker seg mot sola har også begynt å skygge ut tørrengvegetasjonen i fjellsidene på Heggeneset. Mantraet blant insektentusiaster i dag, er at hvis man vil oppleve noen av godbitene på Heggeneset, så må man skynde seg før hele området gror igjen og skygges ut.

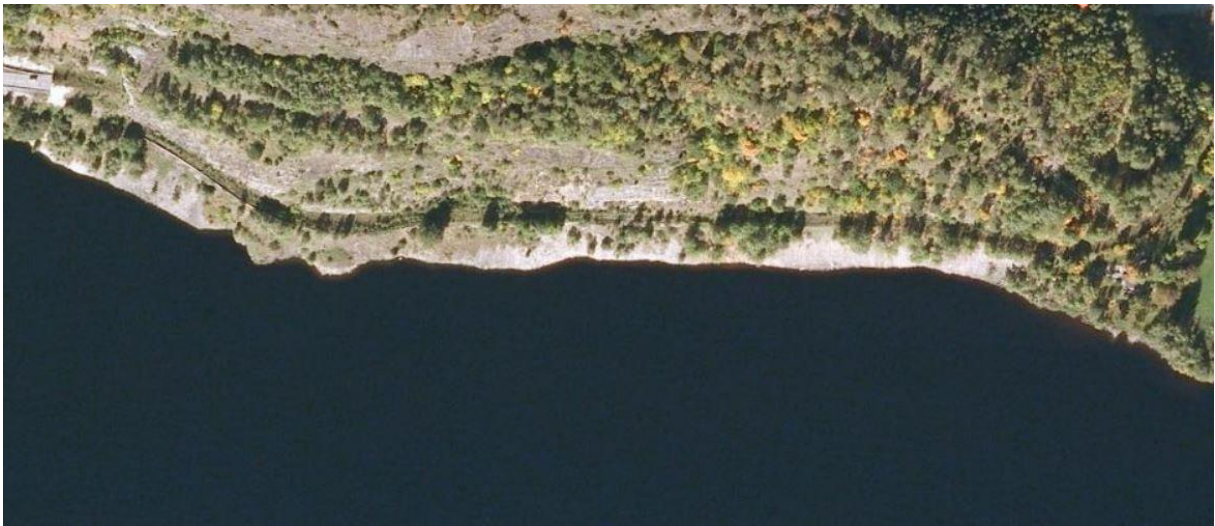

Figur 3 & 4: Vegetasjonen ved «biestubbene» i 2016 (over) og i 2023. Krattskogen skal ikke vokse mye før både «biestubbene» og blomsterenga under fjellsida blir skygget ut. Området ved «biestubbene» bør være et prioritert område for rydding av småtrær og busker. Foto: Per Kristian Slagsvold (2016) & Kjell Mjølshnes (2023).

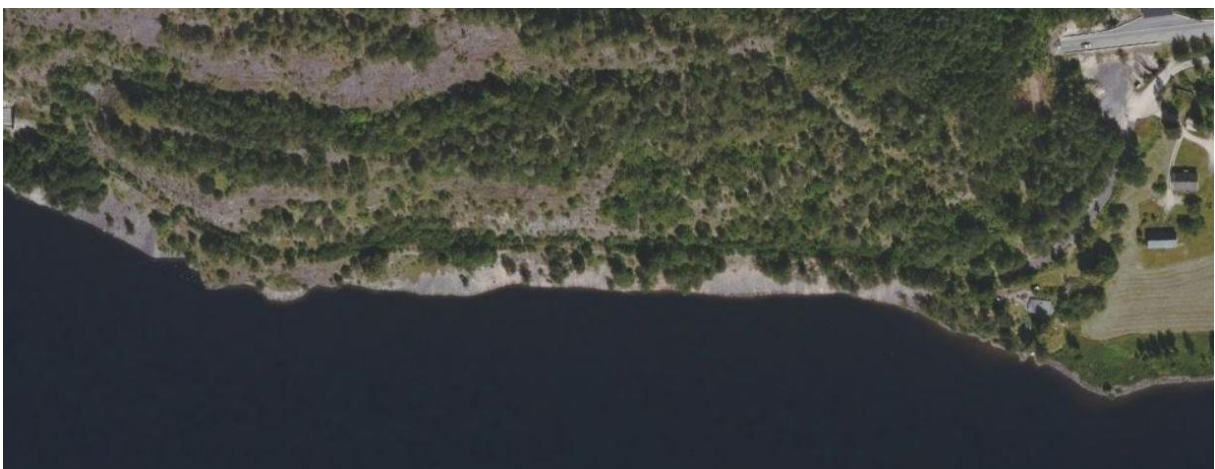
I forbindelse med kartlegging av Mørk papirveps *Polistes biglumis* i Telemark sommeren 2022, ble Heggeneset avlagt flere besøk (Mjølshnes 2022). Da fikk vi se gjengroinga med egne øyne, og ideen om et restaureringsprosjekt ble født. Våren 2023 fikk Mangfold litt midler av Statsforvalteren i Vestfold og Telemark til å skaffe til veie oppdatert kunnskap om klippebåtmøllen på Heggeneset og samtidig gjennomføre litt småskala habitatforbedring langs deler av den gamle veien.

Figur 5: Den gamle veien gjennom rasmarka på vest for Heggnes gård i 1977. Norge i bilder

Figur 6: Den gamle veien i 2010, 19 år etter at tunnelen ble åpnet. Terrenget er fremdeles åpent. Norge i bilder

Figur 7: Heggneset i dag, grengroinga har skutt fart de siste årene. Norgeskart.no

Den globalt sjeldne klippebåtmøllen er vurdert som kritisk trua (CR) på den norske rødlista, og den har i tillegg havna på ei eksklusiv liste over arter og naturtyper som bør prioriteres med tanke på overvåking og tiltak (Oppfølgingsplan for trua arter og naturtyper, Miljødirektoratet 2016). Klippebåtmøllen har ikke blitt gjenfunnet ved Stordalsberget i Innlandet de siste årene. Lysfellefangst på Heggeneset våren 2023 antydte at bestanden kan være på randen også her (Mjølsnes 2023). Nattaktive sommerfugler kan være utfordrende å kartlegge, og fraværet av funn kan ha andre årsaker enn at sommerfuglene har forsvunnet. Men alt tyder på at bestandene har en negativ trend, og det haster trolig med å prøve å gjenskape noen av tørregene på Heggeneset slik de var da arten fløy tallrikt på lokaliteten. Svært mange andre sjeldne og trua arter vil også kunne nyte godt av en innsats for å åpne opp terrenget på den gamle veistubben.

2: Heggeneset; et «hotspot» for insekter

Kombinasjonen kalkrik grunn med rik flora og skjermet sørvendt beliggenhet med mye «fjell i dagen» som bidrar til et varmt og tørt mikroklima, er trolig den viktigste forklaringen på hvorfor Heggeneset huser en svært rik og variert fauna og flora. Blandingskog med stort innslag av døde trær og rike kulturmarksområder like i nærheten, bidrar også til den store artsrikdommen. Entomologer har påvist en stor artsrikdom på lokaliteten, hvorav mange sjeldne og trua arter.

Forut for kartlegging av mørk papirveps sommeren 2022 viste et søk på artskart at 1703 arter virvelløse dyr (insekter og edderkoppdyr) var påvist langs den gamle veistubben på Heggeneset. Av disse var hele 68 oppført på den nasjonale rødlista for arter. I løpet av sesongene 2022 og 2023 ble det i forbindelse med kartleggings- og skjøtselsarbeid påvist ytterligere 246 arter virvelløse dyr på lokaliteten, slik at artslista per i dag teller 1949 arter. Tolv av de nye artene fra de to siste seongene var «rødlisterarter», slik at lista over de mest trua artene i dag teller 80 taksonom av virvelløse dyr. Dersom vi teller med fugler og flora også, ender lista over rødlistede arter på 107. Et tall som plasserer lokaliteten helt i det øverste sjiktet i Norge, og demonstrerer med tyngde hvilke unike naturverdier terrenget langs den gamle veistubben på Heggeneset huser.

Figur 8: Klippebåtmøll *Scrobipalpa reiprichiilokket* (CR) som ble lokket til lys på Heggeneset juni 2023. 80 arter insekter og edderkoppdyr som er oppført på den nasjonale rødlista for arter er hittil påvist på Heggeneset. 16 av artene er angitt som sterkt eller kritisk truet, og har en stor sannsynlighet for å forsvinne fra Norges fauna uten tiltak. på bildet er den eneste arten som er angitt som kritisk truet.

Figur 9 & 10: Mørk papirveps (*Polistes uniglumis*) og Apollosommerfugl (*Parnassius apollo*) er angitt som truet på rødlista. Begge artene finnes fremdeles langs den gamle veistubben på Heggeneset, og vil kunne nyte godt av at lokaliteten åpnes mer opp.

Figur 11: Sotsandbie (*Andrena nigrospina*) har en svært fragmentert utbredelse i Norge, og er oppført som sterkt truet (EN) på den norske rødlista. Majoriteten av den norske funnmassen stammer fra Heggnes og liene på sørsiden av Seljordsvatnet. De ville pollinatorene er godt representert på artslista fra Heggnes, mange av artene er sjeldne og trua.

Figur 12: Også blomsterfluene er godt representert på Heggneset. Denne furusotblomsterflua (*Psilota atra*) ble for første gang funnet på lokaliteten våren 2023. Arten som er knyttet til gammelskog er sterkt truet (EN)

3: Forslag til skjøtelsplan

De artsrike tørrrenghabitaterne langs den nedlagte veien på vestsiden av Sjøormporten har over tid grodd mer og mer til med krattskog og buskas. I dag er det bare små lommer med åpne blomsterrike partier igjen langs den nær kilometerlange veistubben. For å ta vare på, og helst styrke bestandene med sjeldne og trua insekter og edderkoppdyr som finnes langs den gamle veistubben, virker det avgjørende å iverksette tiltak for å reversere gjengroinga, og reetablere blomsterenger på, og ved den gamle veistrekningen. Tiltak haster, men i dette skjøre og sårbare landskapet med et ekstremt mangfold av liv, er det viktig å ha mange tanker i hodet samtidig. Noen av de sjeldne og trua artene som finnes på Heggenes lever i de mer skyggefulle partiene, noen lever på ungtrærne som snart dekker hele veistrekningen, mens andre er mer varmekjære og helt avhengig av at terrenget holdes åpent og varmes opp av sola store deler av dagen. Forslagene til tiltak er derfor i første omgang nokså konservative, og ment for å kunne avbøte den mest prekære trusselen for de varmekrevende og englevende artene. Mange av de mest sjeldne artene på Heggeneset er trolig knyttet til de kalkkrevende og konkurransesvake karplantene som fremdeles finnes på små partier på veiplatået, men også i de nokså finkornede rasmarekene nedenfor veien og flekkvis i bergveggene ovenfor veien. Dette habitatet må bevares i så stor utstrekning som mulig, og de foreslåtte tiltakene dreier seg i første omgang utelukkende om å fjerne vegetasjon som skygger ut slikt engareal, og samtidig skape større åpne flater der engvegetasjon kan reetableres. Denne innsatsen må følges opp i mange år fremover. Stubbeskudd må fjernes årlig, og der det er mulig bør man kanskje prøve å slå engvegetasjonen på sensommeren for å redusere næringstilgangen på tørrengene. Innsatsen må evalueres underveis, og parallelt kan man samle mer kunnskap både om artsmangfoldet og dynamikken i landskapet etter skjøtelsen. Optimal skjøtsel for flertallet av de trua artene på Heggeneset betinger at man har kunnskap om artenes økologiske krav, og hvilken funksjon habitatene på Heggeneset har for de ulike artene. Med solid kunnskap i bånd vil man på sikt kunne utarbeide en funksjonell forvaltningsplan/skjøtelsplan for Heggeneset som tar hensyn til det brede mangfoldet av sjeldne og trua arter. Dette forslaget til tiltaksplan bør bare være første steget i arbeidet med å bevare de unike naturverdiene som finnes på Heggeneset, og de konservative tiltakene som skisseres er mest som akutte hastetiltak for å avbøte den mest prekære trusselen mot deler av enghabitatet langs veien på Heggenes å regne.

3.1: Mål

«Gjengroinga av den gamle veistubben på Heggeneset må reverseres. Småskog og krattoppslag hogges ned og fjernes på utvalgte deler av området for å skape større engareal og hindre utskygging av fjellsidene og tørrengene langs veistubben. Større flater med blomsterrikt engareal skal gjenskapes for å sikre levestedene, vertsplanter og næringsplanter for sjeldne og trua insekter, inkludert den kritisk trua klippebåtmøllen».

Arbeidet med å reetablere blomsterengene på Heggeneset er ikke ferdig når deler av krattskogen har blitt fjernet. De innledende biotopforbedrende tiltakene må følges opp med overvåking av hvordan både vegetasjon og insektlivet responderer. Bred kunnskapsinnhenting om insektlivet på lokaliteten og erfaringer som høstes etter et par års innsats med ryddesag bør etter hvert resultere i en detaljert forvaltnings-/skjøtelsplan for området, der alle de viktige naturverdiene hensyntas, eventuelt en handlingsplan for klippebåtmøllen.

Mye av de østlige delene av den gamle veistubben er allerede helt gjengrodd av tett krattskog, mens det nærmere tunnelåpningen i vest fremdeles er flere åpne partier. Skjøtelsiltakene bør først utføres i de områdene som fremdeles er nokså åpne, før man eventuelt går løs på den tette krattskogen. Et langsiktig mål kan være å få fjernet mesteparten av krattskogen på den vestlige halvdel av veistubben, mens det lages mindre åpne områder på egnede steder på den østlige

halvdelen. En detaljert oversikt over hvilke areal som bør skjøttes er vanskelig å lage uten fysisk tilgang til de aktuelle områdene, men generelt bør man i første omgang prioritere areal i tilknytning til allerede åpne og halvåpne områder på den vestlige halvdelen av veistubben.

Figur 14: Flyfoto som viser fjellside og veistubben på Manheimstrondi. Blant entomologer kjent som Heggnesveien, og kun omtalt som Heggneset i denne rapporten. Det østlige tunneløpet som ligger like ovenfor gården Heggnes, skimtes øverst til høyre.

Figur 15: Krattskogen er allerede tett og noskå høyvokst på deler av den gamle veistubben. Foto: Kjell Mjølsnes

Figur 16: Små flekker av de artsrike tørrengene finnes fremdeles på de vestlige delene av veistrekningen. Skjøtselsinnsatsen bør settes inn mot disse områdene i første omgang. Foto: Kjell Mjølsnes

3.2: Metode

Det er ikke mulig å komme til de aktuelle flatene med kjøretøy eller maskiner, så arbeidet må utføres med håndholdte verktøy.

-Det er i utgangspunktet bare selje-, ore- og bjørkekratt, samt spredte småtrær av furu som skal fjernes.

-Spredte frukttrær og noen utvalgte lønne- og ospetrær, samt rosebusker må ikke fjernes, og merkes før hogstaktivitet.

-Under selve hogstarbeidet kuttet kratt og småskog så langt nede mot bakken som mulig med motor- eller ryddesag, og de nedsagde trærne og buskene fjernes fra hogstfeltene. Avkappet kan samles i hauger på egnede steder, for eksempel under høye trær.

-De restaurerte engarealene må i årene etter hogst følges opp med kapping av rottoppslag, og gress- og urtevegetasjon kan med fordel slås på sensommeren og fjernes for å redusere næringsmengdene på de restaurerte flatene.

3.3: Geografisk avgrensing

Uten fysisk tilgang på lokaliteten under arbeidet med denne skjøtselsplanen har det vært vanskelig å angi endelig avgrensede soner for de ulike tiltakene. Området som foreslås vernet under ordningen «frivillig skogvern» er omfattende, og denne planen omhandler bare en forsvinnende liten del av det

Figur 17: Platået der den gamle veistubben lå vest for gardene på Heggenes der det er aktuelt med skjøtselstiltak markert med gult. Norgeskart

samlede arealet. Området som omfattes av dette forslaget til skjøtelsplan er platået der den gamle veistubben som i 1991 ble erstattet med «Sjøormtunnelen» lå. Veistubben med kantareal/platået starter like vest for gården Heggenes, og ender like før den vestlige tunnelåpningen. Totalt er strekningen godt 800 meter, og platået er opptil 30 meter bredt på det bredeste. Habitatforbedrende skjøtsel bør på sikt utføres langs store deler av strekningen, men denne skjøtelsplanen fokuserer på de tiltakene og sonene der det haster mest med å få åpnet terrenget.

Figur 18: Heggeneset sone «vest». Norgeskart.no

3.3.1 Skjøtsel sone vest

Oversiktskartet over Heggeneset vest på side 11 (Figur 18) angir aktuelle områder for enkel skjøtsel allerede inneværende sesong. Aktuelle skjøtselstiltak i alle de fire angitte områdene er å fjerne busker og småtrær for å åpne opp terrenget for å øke engarealet og samtidig hindre utskygging av engvegetasjon i bergveggen og rasmarken i overkant av veiplatået. Kun vegetasjon på selve platået fjernes. Kun nyere oppslag av selje, bjørk, or og furu fjernes. Store trær og alle andre tre- og busker får stå. Avkappet bæres vekk, og samles i hauger på egnet areal, for eksempel under skyggen av store trær nær tunnelåpningen i vest.

Figur 19: Heggeneset vest, parti fra en av sonene der det er aktuelt med skjøtsel. Mye av krattvegetasjonen på yttersiden av det gjenværende engarealet må fjernes for å reetablere engareal og hindre utskygging av det gjenværende engarealet i forkant av bergveggen. Også furutrærne som vokser helt inntil bergveggen bør fjernes.

3.3.2 Skjøtsel sone øst

Oversiktskartet over Heggeneset øst på side 13 (Figur 20) angir områder der det ble utført skjøtsel våren 2023. Dette arbeidet bør fullføres og følges opp med kapping av stubbeskudd. Kartet angir også mer skyggefulle områder langs den gamle veien like ved gardene på Heggenes, der det er en del uønskede fremmedarter, som hagelupin. Fjerning av disse bør vurderes, men ansees ikke som et tiltak som haster like mye som reetablering av engareal.

Figur 20: Heggenes sone «øst». Norgeskart.no

3.4: Oppfølging og overvåking

Det er store naturverdier å ta hensyn til på Heggeneset, og det er avgjørende å evaluere arbeidet underveis for å kunne utføre skjøttselen så skånsomt som mulig. Reagerer vegetasjonen slik vi ønsker? Hvordan responderer insektene? Selv om det kan være fristende å rydde rent med en gang, er det trolig best å spre innsatsen over flere år, og ta mindre områder i begynnelsen slik at vi kan evaluere innsatsen underveis, og gjøre nødvendige tilpasninger etterhvert.

3.5: Artsspesifikk skjøtsel

Vi kjenner ikke vertsplanten til klippebåtmøllen, derfor er det vanskelig å drive artsspesifikk skjøtsel for denne spesielle ansvarsarten på Heggenes. Men det er all grunn til å tro at arten trenger solvarme tørrenger i, eller i tilknytning til bergvegger. Slik sett bør fjerning av trær som skygger ut disse habitatene samtidig som man forsøker å gjenskape engareal være midt i blinken. Mye tyder på at arten sliter på begge de to kjente levestedene i Norge, og det virker fornuftig å igangsette hastetiltak for å prøve å reversere den negative trenden.

For flere av de andre sjeldne og trua insektene på Heggeneset vet vi mer om både økologiske krav og Heggeneset som funksjonsområde. Mangfoldet av bier og veps er stort, og for en art som sotsandbie (*Andrena nigrospina*) vet vi at forekomst av næringsplanter og egnet habitat for å anlegge reirhull kan være begrensende faktorer. Sotsandbia besøker ofte roser og liknende blomster. Å la frukttrær og rosebusker få stå, og gjerne åpne opp vegetasjonen rundt disse for å legge til rette for fri utfoldelse, og hindre utskygging kan være gunstig for denne arten. Generelt økt tilgang på blomster ved å åpne opp engareal vil også være gunstig for denne arten. Mange bakkelevende bier anlegger gjerne reirhull i sørvendte og solvarme skråninger med relativt løst substrat. Da mannskap fra Mangfold ryddet vegetasjon på noen få utvalgte steder langs veien på Heggeneset sommeren 2023 valgte vi blant annet ut et område med slike tørrbakker som var helt tilgrodd, nettopp for å kunne fasilitere opprettelse av både engvegetasjon og villbiekolonier. Soleksponerte råtnende trær er et viktig habitat for mange insekter. Død ved må derfor alltid få stå igjen ved skjøttselsarbeid på Heggeneset. Men i mangel på soleksponerte døde trær er det greit å hjelpe naturen litt, og de tidligere omtalte «biestubbene» er trestammer som tidligere har blitt satt opp inntil bergveggen på Heggenes nettopp for å lage habitat for en rekke insekter. Ved framtidig skjøttselsarbeid på Heggenes kan man med fordel videreføre dette initiativet, og gjerne også lage bie- og vepsehotell ved å bore små hull i trestammene man stiller opp inntil bergveggen.

Figur 21: Tørrbakken til høyre i bildet var helt dekket med busker og småtrær. Rydding her ble prioritert blant annet siden slike soleksponerte tørrbakker er viktige hekkeområder for mange bakkelevende bier og veps. Begge foto: Kjell Mjølåsnes

Figur 22: Det er ikke så mye som skal til alltid. Disse trestammene, tidligere omtalt som «biestubbene» ble satt opp av entomologer for mange år siden for å fasilitere trelevende og solelskende insekter som bier og andre veps. Mange arter villbier hekket i hull i disse stubbene sommeren 2023. Foto: Kjell Mjølåsnes

6: Avslutning

Dette mangfoldnotatet skisserer nødvendige hastetiltak for å forsøke å bedre forholdene for naturmangfold generelt, deriblant flere sjeldne og trua arter som finnes langs en nedlagt veistrekning vest for Sjøormtunnelen langs nordsiden av Seljordvatnet. Veistrekningen starter ved gården Heggenes, og lokaliteten refereres til som Heggeneset i dette notatet.

Forslaget til tiltaksplan for å reetablere enghabitat langs, og på den gamle veistrekningen er et bestillingsnotat fra Statsforvalteren i Vestfold og Telemark i forbindelse med en verneplan for området. Å lage en tiltaksplan uten fysisk tilgang på lokaliteten under utarbeidelsen, har begrenset muligheten til å angi nøyaktige soner for tiltakene, og vi har valgt en mer generell tilnærming i stedet for nøyaktig stedsangivelser. Det aktuelle området er allerede tydelig avgrenset i forhold til resten av terrenget i det vi snakker om plataet som ble anlagt i forbindelse med opparbeidelsen av den gamle veien. Dette plataet er opptil 30 meter bredt på det bredeste, og ca 800 meter langt. Areal som påvirkes av foreslått skjøtsel er begrenset til den vestlige halvdel av veistubben i første omgang.

Gjengroing og utskygging av de tidligere svært blomsterrike tørrengene langs den gamle veien har trolig hatt en negativ effekt på bestanden til flere av de svært sjeldne insektene som finnes på Heggeneset. I forslaget til tiltaksplan understrekes nødvendigheten av tett oppfølging av både insektliv og landskapsendringene i kjølvannet av skjøtselen, og det anbefales nokså forsiktige tiltak før man får på plass bedre kunnskap om artsmangfoldet og de ulike habitatenes funksjon for de mange sjeldne og trua artene på Heggeneset.

7: Litteratur

Mjølåsnes, K. 2022. Mørk papirveps i Tokke. Kartlegging av mørk papirveps (*Polistes biglumis*) og andre insekter i Dalen, Tokke sommeren 2022. Mangfoldrapport 2-2022

Mjølåsnes, K. 2023.. Insekter på Heggeneset. Kartlegging av klippebåtmøll og andre insekter på Heggeneset, Seljord. Gjenskap blomsterengene – oppstart av skjøtselsprosjekt i artsrike rasmarker. Mangfoldnotat 2-2023

Olberg, S. 2017. Skjøtselsplan for deler av Solbrålia og Stordalsberget naturreservat. BioFokus-notat 2017-55. Stiftelsen BioFokus. Oslo.

Samways, M. J, Mcgeogh, M. A & New, T. R. 2010. Insect Conservation. A handbook of approaches and methods. Oxford University Press.

Slagsvold, P. K. 2017. Heggeneset i Seljord, Telemark – en hotspot for sommerfugler. Insektnytt 1-2017.

Rødlista for arter 2021. Artsdatabanken.

<https://www.artsdatabanken.no/lister/rodlisterforarter/2021/23974>